

Ilja van den Broek

**De progressieve politiek van
de jaren zestig en zeventig**

Een monopolie op de politiek

Achter alle openheid en duidelijkheid ten tijde van het kabinet-Den Uyl lag de gedachte: als burgers maar genoeg weten en bewust kiezen komen zij vanzelf terecht bij de progressieve partijen.

Al het lawaai rond het kabinet-Den Uyl moet in dit licht worden gezien.

14

Het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990' voert in de ondertitel het woord 'polarisatie'. Oorspronkelijk was dit de benaming van de partijstrategie van de PvdA, later kreeg het woord betrekking op de politiek van de jaren zestig en zeventig in het algemeen.

Dit artikel gaat in op het karakter van de politiek in deze periode en op de relatie tussen politiek en maatschappij. Hoe trachtte de politiek de burgers te bereiken, en op welke wijze waren de burgers verbonden met de politiek? Op de achtergrond speelt de vraag wat toen onder politiek werd verstaan. Dit aandachtspunt helpt enerzijds anachronismen te voorkomen – die óók optreden als een onderwerp slechts dertig jaar terug in de tijd ligt – en heeft anderzijds een didactische functie: door politiek niet op te vatten als een statisch begrip, maar voor elke historische periode opnieuw te onderzoeken welke concrete betekenis zij had, wordt de term minder abstract en vaster omlijnd.

Symbolisch voor de politiek van de jaren zestig en zeventig is het optreden van het kabinet-Den Uyl. Aan deze 'meeste linkse regering van na de oorlog' bestaat een nog altijd levendige herinnering, die wordt geanalyseerd in mijn proefschrift *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl*. Eén van de uitgangspunten van het boek is het clichébeeld van een bewindsliedenploeg bestaande uit 'jonge honden' en 'gewone mensen', die op informele en open wijze politiek bedreef, en nachtenlang vergaderde in een roes van idealisme en alcohol. 'Cliché' wordt hier niet gebruikt als een negatieve kwalificatie, maar in de oorspronkelijke betekenis: een van inkt voorziene plaat die steeds gelijkvormige afdrukken geeft van hetzelfde basisbeeld.

De voornaamste elementen waaruit dit beeld is opgebouwd zijn terug te vinden in de talloze kranten- en tijdschrift-artikelen en televisiedocumentaires die het licht zagen bij de herdenkingen van het overlijden van Den Uyl in 1997 (toen tien jaar geleden) en van het aantreden van het kabinet een jaar later (toen vijftienvintig jaar geleden). Het ontstaan en de ontwikkeling ervan is te volgen in de langere, persoonlijke interviews en (auto)biografische boek-

jes die zijn verschenen sinds het aantreden van de progressieve regering. Al tijdens de kabinetsperiode werd haar reputatie in verband gebracht met het streven naar democratisering. Elsevier schreef bij het aantreden van het kabinet in mei 1973 – met kritische ondertoon – dat minister Hans Gruijters caféhouder was geweest en staatssecretaris Jan Schaefer warme bakker: 'Dat kan allemaal in Nederland. Over democratie hoeft men wat dit betreft niet te klagen'.

De onconventionele en spannende vorm van de politiek verkleinde de afstand met de burgers, maakte haar minder saai en daardoor begrijpelijk. De negatieve pendant van dit beeld was dat van een 'vechtkabinet', dat 'rollebollend over straat ging', waarin ministers uit de school klaptten over zowel politieke als persoonlijke conflicten en waar al na anderhalf jaar 'haast elke week' een crisissfeer heerste.

De spectaculaire politieke stijl die het kabinet-Den Uyl hanteerde, leidde ook tot een 'veel geschreeuw maar weinig wol'-interpretatie: de linkse regering had grote plannen gemaakt en deze met veel lawaai gepresenteerd, maar bracht uiteindelijk weinig tot stand en beleefde na haar val geen reprise. Dit neemt niet weg dat individuele politici

Dr. Ilja van den Broek is als postdoc verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij onderzoekt de vorming en stijl van het parlementaire debat in het Interbellum.

In november 1972 presenteerde Den Uyl de kandidaat-bewindslieden voor een progressief kabinet: vlnr. zittend: Anneke Goudsmit, Hans Gruijters, M. Rood-de Boer, Joop den Uyl, Hans van Mierlo, Irene Vorrink, Max van der Stoep, staand: A. de Goede, prof. Röling, Wim Duijsenberg, Jan Schaefer, Jan Pronk, Marcel van Dam, A. Oele en M. van Hulten.

Den Uyl en zijn kabinet nog steeds als referentiepunt hanteren: van de vermoorde LPF-leider Pim Fortuyn tot PvdA-partijleider Wouter Bos en een van zijn concurrenten voor deze functie, de politicoloog Jouke de Vries.

Beelden over – of herinneringen aan – het kabinet-Den Uyl werden verspreid door politici van toen, in intensieve samenwerking met de media. De regeringsploeg stond bekend als een 'journalisten'-kabinet: journalisten onderhielden directe contacten met bewindslieden, en toonden een grote politieke en persoonlijke betrokkenheid. De bemoeienis van de media kwam voort uit de beroepsopvatting van journalisten in die periode. Zij zagen voor zichzelf een politieke taak weggelegd, en niet een zuiver informatieve; zij vonden het tonen van hun engagement een hogere vorm van objectiviteit. Een redactie diende 'objectief duidelijk te maken in welke richting zij subjectief is', aldus W.L. Brugsma, hoofdredacteur van de *Haagse Post*.

De geschetste clichébeelden zijn geen ondubbelzinnige weergave van de historische werkelijkheid, maar hebben wel betekenis: zij geven informatie over de vorm van de politiek in de jaren zestig en zeventig. Ik bespreek hierna drie kenmerken van de politiek in deze periode: de ambitie een grote groep burgers te bereiken, de grote weerslag van de politiek in de maatschappij en het idee dat de progressieve politiek een bijzondere status had. De nadruk ligt daarbij in eerste instantie op de progressieve politiek, aangezien deze beeldbepalend was. Echter, de 'rechtse' politiek ontwikkelde in toenemende mate een stijl die vergelijk-

baar was met die van 'links'. Al tijdens de kabinetsperiode, maar vooral na de val van het kabinet-Den Uyl, slaagden politici als Hans Wiegel en Dries van Agt er steeds beter in, met dezelfde (media)middelen die de progressieve politiek hanteerde, een groeiend publiek te bereiken.

Wervende politiek

Vanaf de jaren zestig deed vooral in progressieve kring het idee opgeld dat de politiek een bredere reikwijdte moest krijgen. Politiek was te veel een zaak voor beroepspolitici in Den Haag; het monopolie 'van zo'n tweehonderd machtigen rond het Binnenhof' moest volgens PPR-politicus Erik Jurgens worden gebroken. Activiteiten van 'amateur'-politici waren noodzakelijk om de politiek dicht bij de burger te brengen, en de 'gewone man' daadwerkelijk 'inspraak' te geven. De bijdrage van politieke buitenstaanders diende niet langer te worden beschouwd als een lastig bijverschijnsel, maar als een inherent en essentieel onderdeel van het politieke spel, zelfs van de democratie in algemene zin. Volgens PvdA-politicus Anne Vondeling, tijdens het kabinet-Den Uyl voorzitter van de Tweede Kamer, was democratie 'meeleven, meedenken, meedoen'.

Politici en partijstrategen uit PvdA, PPR en D'66 verhevigden hun inspanningen om een zo groot mogelijke groep burgers te bereiken. Politici moesten duidelijk zijn en voldoende informatie verschaffen, en daardoor een afgewogen keuze mogelijk maken. Politiek moest wervend zijn. Want achter al deze openheid en duidelijkheid lag impliciet de gedachte: als burgers genoeg weten en bewust kiezen, komen zij vanzelf

terecht bij de progressieve partijen. De spannende, emotionele en zelfs spectaculaire politiek die het kabinet-Den Uyl volgens de beeldvorming bedreef, met alle affaires en al het lawaai, moet in dit licht worden gezien. Het was in eerste instantie geen effectbejag, publiciteitsgeilheid, of de persoonlijke behoefte politieke tegenstanders in het openbaar te beledigen, maar een poging tot politieke duidelijkheid en tot aanspreken en overtuigen. Men trachtte de kloof tussen burger en politiek te overbruggen, de burger te mobiliseren, en hem en passant te winnen voor de progressieve zaak.

Vlak voor en gedurende de kabinetsperiode was de politiek vaak onderwerp van gesprek; zij riep emoties op en was zichtbaar in de maatschappij. Politieke tegenstellingen waren onderdeel van het dagelijks leven, want volgens progressieve politici was het persoonlijke en sociale bestaan vergeven van de machtsvraagstukken. Allerlei persoonlijke kenmerken en dagelijkse gedragingen en handelingen waren politiek geladen. Geslacht, leeftijd – er liep een scheidslijn tussen de jongere en de oudere generatie –, kledingstijl, haardracht, opvattingen over Derde Wereldproblematiek, gelezen kranten en bekeken televisiezenders, relatievormen en zelfs gebruikte levensmiddelen (vanwege de boycots) gaven onmiskenbare informatie over de stellingname van een persoon. Juist omdat iedereen automatisch aan politiek deed, of hij – of zij – dat nu wilde of niet, was de bewustmaking van burgers zo belangrijk: het was van essentieel belang dat zij in de 'goede' richting politiek zouden zijn.

'DE LINKSE SAMENZWERING JA! REKEN ER OP DAT DIE ER IS.'

'ER IS ANDERS OOK EEN RECHTSE SAMENZWERING ALLEEN NUEMEN JULIE DIE ANDERS.'

'HOE DAN?'

'MAATSCHAPPIJ'

Als pendant van de progressieve politieke stroming manifesteerde zich in de maatschappij een vrij breed gedragen progressief levensgevoel. Elseviers Magazine-journaliste Alice Oppenheim beschreef het in november 1976 aan de hand van de thuissituatie van PPR-voorzitter Ria Beckers, waar 'vader Karel', werkzaam aan de sociale academie, zorgde voor de kinderen, van wie de middelste een 'gitzwarte kroeskop' had. 'Het hele huis ademt een alternatieve sfeer: Karel zet een grote pot Duitse kruidenthee, naast de voordeur hangt een "boycot de Amro-bank"-poster en op stickers aan de muren is de afkeer van kernenergie herhaaldelijk terug te vinden.'

Behalve door de aanwezigheid van politiek in het leven van alledag, werd de tegenstelling tussen links en rechts scherp aangezet doordat beide stromingen zich aan elkaar relateerden. Een keuze was geboden, want wie niet links was, werd als rechts bestempeld en andersom. Weldenkende mensen werden geacht aan politiek te doen. Daarvan ging het progressief-politieke gedachtegoed van deze periode uit; zij wilden toch geen genoegen nemen met bestaande machtsverhoudingen en een maatschappij waarin welvaart en welzijn oneerlijk waren verdeeld? Een politiek bewuste opstelling impliceerde vervolgens het bedrijven van progressieve politiek: kritisch zijn, inspraak eisen, werken aan een betere samenleving, ook buiten de landsgrenzen, kortom: in beweging zijn, iets willen veranderen en bereiken. De bestaande situatie in stand houden, en besturen zonder verandering als oogmerk, waren activiteiten voor 'machthebbers'; dit was hooguit bestuur maar geen politiek. Politiek was er voor de 'machtelozen'.

Deze opvattingen leidden tot een identificatie van progressieve politiek met de politiek. In progressieve kring waren het welhaast inwisselbare begrippen.

De progressieve politiek claimde in feite het alleenrecht op het bedrijven van politiek, en markeerde steeds duidelijk de grenzen met 'rechtse' politiek, die in haar ogen eigenlijk geen politiek was. Rechtse politici wilden in linkse ogen de status quo handhaven, en waren niet zozeer deel van een andere politieke stroming als wel 'a'- of 'anti'-politiek.

Politici als Wiegel en Van Agt, die wat dit betreft regelmatig op de korrel werden genomen, koketteerden op hun beurt met het 'niet politiek zijn'. Zij leken door hun nonchalantere opstelling en door hun ironische uitspraken over wat de politiek in het algemeen en zichzelf als politici vermochten, de politiek minder serieus te nemen of haar zelfs te 'relativeren'.

Vormverlies

Gedurende de kabinetsperiode 1973-1977 werd de scheidslijn tussen links en rechts gemarkeerd, maar begonnen tegelijkertijd de contouren van de progressieve politiek te vervagen. De betrekkelijke eenstemmigheid over wat progressieve politiek was en zou moeten zijn, maakte plaats voor heftige meningsverschillen. Binnen de progressieve stroming, en binnen de PvdA, groeide de onenigheid over de wijze waarop politiek moest worden bedreven. Het kabinet-Den Uyl was wat dit betreft een spil maar ook een breekpunt in de ontwikkeling van de progressieve politiek in de jaren zeventig.

De progressieve politiek wist de burger slechts ten dele te bereiken.

De opkomstcijfers bij de verkiezingen waren in de jaren zeventig nog hoog, maar een kiezer was nog geen politiek actieve burger. Degenen die daadwerkelijk politieke activiteiten ontwikkelden, behoorden tot specifieke groepen: studenten, docenten, welzijnswerkers, wetenschappelijk medewerkers en journalisten. De 'nieuwe vrijgestelden' noemden politicoloog Hans Daalder en socioloog Herman Vuijsje hen. Hun

beroepen verschaften voldoende vrijheid en vrije tijd om te participeren in actiegroepen, of bestuurs- of kaderlid te worden van een politieke partij. Deze actievoerders en partijbestuurders pretendeerden de eigenlijke vertegenwoordigers te zijn van het 'gewone volk'. Zij zagen het als hun taak in naam van 'het volk' de gangen van de politici in Den Haag na te gaan. Zo volgde het partijbestuur van de PvdA het kabinet-Den Uyl 'hinderlijk'. Het trachtte te voorkomen dat de bewindslieden het verkiezingsprogramma uit het oog verloren en een slappe compromissenpolitiek voerden.

Maar uiteindelijk misten de partijmannen en -vrouwen net zo goed de aansluiting bij de 'man in de straat' als de 'beroepspolitici': zij waren hoger opgeleid, praatten al snel in jargon, en beschikten over kennis en contacten die hen tot onderdeel maakten van het politieke spel.

Daarnaast konden zij, tot hun eigen frustratie, de landspolitiek maar zeer beperkt beïnvloeden. Zij hadden minder informatie dan 'de jongens op het Binnenhof' en konden niet al hun gangen nagaan. In de loop van de kabinetsperiode waren Den Uyl en zijn ministers en staatssecretarissen steeds minder bereid zich te verantwoorden tegenover de 'participerende partij'. Zij meenden in meerderheid dat een professionele opstelling ruimte moest laten voor het sluiten van compromissen en het stellen van grenzen aan de openbaarheid. Diepgaande conflicten verdeelden de laatste anderhalf jaar vóór en de jaren ná de val van het kabinet partijbestuurders, parlementariërs en bewindslieden.

Ook actiegroepen kregen tijdens de kabinetsperiode veel minder bewegingsruimte dan zij zich hadden voorgesteld. Achteraf wordt het kabinet-Den Uyl sterk geassocieerd met acties en demonstraties, maar het stelde juist grenzen aan buitenparlementaire activiteiten, en honoreerde nauwelijks eisen van de buitenparlementaire oppositie.

Het progressief-politieke levensgevoel waarop de progressieve politiek steunde, werd minder eenduidig door deze tegenstellingen binnen de progressieve politiek, en door het verlies aan uitstraling en wervingskracht. Aansprekende resultaten bleven uit, het kabinet-Den Uyl viel en een tweede kabinet-Den Uyl kwam niet tot stand. Het werd onduidelijk wat al die politieke activiteiten eigenlijk hadden opgeleverd of nog zouden moeten gaan opleveren. De overtuiging dat het dagelijks leven was doortrokken van politiek en dat de bijdrage van iedere burger essentieel was, werd ondermijnd.

Misschien moest politiek maar worden overgelaten aan de professionele politici in Den Haag; misschien was politiek überhaupt niet in staat de maatschappij diepgaand te hervormen en was (economisch) verantwoord bestuur al een mooie doelstelling.

De meer relativiserende 'rechtse' politiek kreeg nu de wind in de zeilen: het kabinet-Van Agt/Wiegel was juist wervend door te knipogen naar de politiek, en de uiterst serieuze maar daardoor ook harde progressieve politiek te relativiseren.

Het zachtjesaan iets minder belangrijk vinden van de politiek bracht progressieve activisten, journalisten en politici in ernstige identiteitsproblemen. Het afzwakken van het belang van de politiek werd immers gezien als een 'rechtse' opstelling. Wie zich iets genuanceerder opstelde, belandde in het tegenovergestelde kamp. De progressieve politiek was zeer kwetsbaar geworden door zichzelf het alleenrecht op het bedrijven van politiek toe te eigenen. Nu zij niet langer was vertegenwoordigd op regeringsniveau, en de 'rechtse' politiek de burger eveneens wist aan te spreken, bepaalde zij de vorm van de politiek niet langer alleen. De progressieve stijl, met haar beroep op grote groepen burgers en haar brede reikwijdte, werd overgeno-

men door 'rechts' en verloor daarmee haar betekenis als kenmerk van de linkse politiek.

Een paar jaar lang had de PvdA zichzelf niet als deelnemer aan, maar als belichaming van het politieke spel gezien; de partij had een eigen politieke werkelijkheid geschapen. Het onvermogen om in – echte, serieus te nemen – politiek iets anders te zien dan progressieve politiek deed, misschien nog meer dan de gefnuikte beleidsambities, de PvdA begin jaren tachtig buiten de politieke en maatschappelijke werkelijkheid belanden. Niet alleen in 'rechtse' maar ook in de eigen ogen was zij de aansluiting hiermee kwijt geraakt. Hoewel Den Uyl in interviews liever zei dat de maatschappij zelf was ontaard, en dat niet de progressieve politiek, maar de Nederlandse samenleving in een impasse was beland.

Ten slotte

Mét de progressieve politiek had de politiek haar wervingskracht voor langere tijd verloren. Evenzo werd het onvermogen van de progressieve politiek om een betere maatschappij tot stand te brengen gezien als een bewijs dat de politiek als zodanig niet bij machte was de samenleving te veranderen. Met terugwerkende kracht werd daarmee – en het waren met name de progressieve politici, 'amateur'- en beroeps, en de journalisten van toen die dit in de openbaarheid naar voren brachten en brengen – opnieuw de progressieve politiek de maat van de politieke dingen. Als deze progressieve politiek toen politiek en maatschappij niet kon vernieuwen, dan zou geen enkele politiek dat ooit nog kunnen. Er was ook geen andere politiek.

De cartoons bij dit artikel komen uit de bundel 'Vader en zoon door dik en dun' van Peter van Straaten (Amsterdam 1973).

Literatuur

Jac. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland II. De tijd na 1940* (Assen 1999).

Ilya van den Broek, 'Engagement als deugd. Politieke journalistiek tijdens het kabinet-Den Uyl' in: Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree en Huub Wijffjes (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam University Press 2002) 18-34.

Ilya van den Broek, *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2002).

James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).

Jan Ramakers, Gerrit Voerman en Rutger Zwart (red.), *Illusies van Den Uyl? De spreiding van kennis, macht en inkomen* (Amsterdam 1998).

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1997).

Evelien Tonkens, *Het zelfontplooiings-regime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig* (Amsterdam 1999).

Henk te Velde, 'Leiderschap zonder Leiders. De tijd van Den Uyl' in: Idem, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002) 191-240.